

in iz njih posnamemo pravila, ki so uravnavala njihovo delo. Nikoli se niso skladatelji ravnali po pravilih, ki bi jim jih postavljali drugi, pač pa lahko iz njihovih del spoznavamo zakonitost njihovega ustvarjanja. To pa je vselej zgodovinsko pogojeno in le nadaljuje in združuje, kar je bilo dotlej najpopolnejšega. Zato tudi dela, ki nastajajo na podlagi pravil, nimajo prave življenjske sile. Glasbene umetnine se porajajo spontano, toda vkljub temu nikoli brez premisleka, pač pa brez navodil iz tujih rok. Samo tedaj, kadar je v umetnini več samostojno ustvarjalne sile kot podvrženosti umetnostnim nazorom nekih slogovnih smeri ali pa nepreizkušene naučenosti, je dana možnost vsebinsko in formalno pomenljivega ustvarjanja. Takšno ustvarjanje je vselej v skladu s karakteristikami muzikalnih prvin, ki jih preudarno združuje v enoto, ne da bi katera od njih prevladovala. Tako pa cvete glasba le v umerjenih, umetnosti naklonjenih dobah in v prav takšnih pogojih.

L. M. Škerjanc

GLOSE IN KOMENTARJI

LIKOVNA UMETNOST V LEKSIKONU

Višek izdajateljske dejavnosti vsake stroke predstavljata dobro, stalno izhajajoče glasilo in obsežen, zanesljiv leksikon. Prvo drži ogledalo času, ko sproti razglaša novosti in odkritja, ko meri utripe in odmeve, ko se bojuje, napada in prisluškuje; vsaka nova številka je del življenja samega. V leksikonu, tudi v najboljšem, se je življenje na videz ustavilo in se lepo razvrstilo po predalih. Vse »kazalke«, vsi dodatki ne morejo preprečiti tega, da ne bi oblika in vsebina, izbor in razvrstitev slej ko prej zastarela; čim obsežnejše je delo, tem bolj se bo svet spremenil že medtem, ko bo A čakal na Ž. Če se do strokovne revije jugoslovanski umetniki in njihovi poklicni spremljevalci še nismo prikopali, je to prav gotovo samo njihova in naša krivda: niti tam ne znamo biti složni, kjer gre za najbolj očitne skupne koristi. Do likovnega leksikona smo prišli, a nedvomno bolj po zaslugi Miroslava Krleže in njegovega orjaškega leksikografskega načrta kakor pa po prizadevanjih našega neubranega kolektiva.

Res je, da smo na ta prvi zvezek prve jugoslovanske enciklopedije, ki je slednjič izšel letos januarja¹, precéj dolgo čakali. Tako je to delo doživelo ostro oceno davno, preden se je rodilo,² po treznem premisleku pa bi tudi prizadeti težko trdil, da ni bila kritika upravičena in potrebna. Odtehmalo so minila štiri leta, pred nami je prva knjiga, ki obsega gesla od A do Čus, in menda bo koristno, ako si bomo malo natančneje ogledali njeno vsebino ter spregovorili o odlikah in pomanjkljivostih — da bi bila otava in otavčič

¹ Enciklopedija Likovnih Umjetnosti, 1. A-Čus, Zagreb 1959. Izdanje i naklada Leksikografskog zavoda FNRJ. Glavni redaktor: ing. Andre Mohorovičić. Pomoćnici glavnog redaktora: dr. Slavko Batušić, dr. Mirko Šeper. Redaktori: Djuro Basler, dr. Cvito Fisković, dr. Milutin Garašanin, dr. Milan Kašanin, Dimče Koco, dr. Andjelko Malinar, ing. Oliver Minić, dr. Svetozar Radojčić, dr. France Stelč. Zdenko Šenoa. Redaktor ilustracija: Ljubo Babić.

² Marjan Tepina, Ljubljana v enciklopediji likovnih umetnosti, Ljudska pravica, 20. septembra 1956.

boljša od tega, kar nam je dala prva košnja. Kajti pokazalo se je, da je bilo za prenekatero našo bojazen kar dovolj razlogov, po drugi strani pa iz marsikaterega upa ni bilo tega, kar smo si obetali.

Seznam sodelavcev pri prvem zvezku je obširen, saj navaja nič manj kot 145 strokovnjakov iz vse države. Dejali bi, da je uredništvu uspelo pritegniti v glavnem vse, ki pri nas spremljajo in raziskujejo likovno umetnost ter pišejo o njej. Žal se nam zbudi nekaj pomislov — ne gledé na vse stvarne in tiskovne napake — že ob samem tem seznamu. Čeprav so založnik, izdajatelj in glavno uredništvo v Zagrebu, pogrešamo ravno vrsto hrvatskih umetnostnih zgodovinarjev in piscev, Grga Gamulina, Ljuba Karamana, Radoslava Putarja itd. Zbor slovenskih sodelavcev bi po številu kar zadovoljeval — po abecedi so to Vera Baloh, Anica Cevc, Emilijan Cevc, Jelisava Čopič, Karel Dobida, Vesna Dremelj, Majda Frelj, Romana Geiger, Josip Korošec, Grozdana Kozak, Marija Levstek, Branko Marušič, Luc Menaše, Marjan Mušič, France Stelè, Melita Stelè-Možina, Franc Šijanec in Marjan Zadnikar — čeprav bo vsakdo tudi tu pogrešal nekaj imen. A ob listanju zaman iščemo, o čem so nekateri med njimi sploh pisali, drugih zopet pa redakcija očitno ni zaposlila na pravem mestu. A o tem pozneje.

Koncept enciklopedije je obširen in njena vsebina raznovrstna, saj zajema poleg velikih, v polnem smislu enciklopedičnih gesel (umetnost posameznih obdobj in narodov, prikaz glavnih umetnostnih strok in slogov in najvplivnejših umetnikov) tudi skoro vse drobno leksikografsko gradivo, ki ga nudi problematika likovne umetnosti: poleg nešteti manj pomembnih domačih in tujih umetnikov tudi umetnostne zgodovinarje in kritike, etnografe, arheologe in konservatorje, umetnostno topografijo in terminologijo in slednjic tudi ikonografske tipe in motive, vsaj kar zadeva krščanski in grškormski kulturni krog. Dobro je, da so vključene tudi osebnosti, ki so se sicer samó priložnostno ukvarjale z likovno umetnostjo, a so odločilno vplivale na njeno razlago in presojo, na filozofijo in estetiko likovne umetnosti.

Mnenje, da je takó obširno zasnovano delo nepotrebno, je spričo pomanjkanja priročnikov in druge literature v naših jezikih kaj lahko zavrniti. Očitek, češ da je za tujo umetnost dovolj tujih del in pomagal, izvira kajpak od bolj ali manj drobtinčarskih specialistov, iz bolj ali manj konservativne miselnosti, ki se izživlja v dveh skrajnostih, v malenkostnem razčlenjevanju podrobnosti, po drugi strani pa v mističnem dojemanju prabitnosti in v zamaknjenem sklanjanju nad vsemi, bolj ali manj prvobitnimi in razpoloženjskimi skrivnostmi. Prva od obeh skrajnosti je potrebna, a navsezadnje porabna šele pri kritični sintezi celote, ki nas edina prisili, da povsem nedvoumno izpovemo svoj svetovni nazor; druga skrajnost je samó škodljiva in včasih še najbolj podobna temu, kar so počeli nemški »znanstveniki« s svojo »erdgebundene Heimatkunst« pod nacističnim režimom. Gre enostavno za to, da domače umetnosti ne poskušamo oddeliti od vélikega evropskega in svetovnega razvoja, da je ne merimo z nekimi posebnimi, »domačimi« merili in da zato temeljito poznamo tudi tuje dosežke. Ni vseeno, alj pišejo o tuji umetnosti tujci ali mi, alj pišejo o svetovni umetnosti Francozi, Nemci ali naši ljudje. Tudi pri najbolj razgledanih predstavnikih velikih narodov bo kar nujno v središču umetnost njihove dežele in vsa sorazmerja bodo ustrezala njihovim posebnim simpatijam in afinitetam. Končno pa se tudi najobičajnejše razlage umetnostnih zgodovinarjev po svetu razhajajo po družbeno-

ideološki pogojenosti svojih glasnikov. Razume se, da se ob vsem splošnem napredku znanosti prav na področju družbenih ved duhovi »še vedno« ostro ločujejo, tako da res ni mogoče vsega, kar nas zanima v svetu okrog naše domovine — in tega je dovolj, enostavno rešiti in utešiti s prevodi iz tuje književnosti. Vedno več je občil med ljudmi, vse popolnejša in priročajnejša so in z njimi se je naš planet tolikanj zmanjšal, da ni prav nobenega opravičila več za kitajske zidove in neznanje. A znanje in poznavanje morata biti naše znanje in naše poznavanje, se pravi, da morata biti kritična. Toliko v prid »tuje« umetnosti v našem leksikonu, ki mu velja šteti samó v dobro, da nas z njo seznanja v obilni meri. Zanima nas le, koliko so podatki točni in sodobni, koliko so kritično predelani in koliko je kritičen sam njihov izbor.

Že kratek pregled prvega zvezka nas prepriča, da bi brez škode odpadla številna gesla, ki se bo z njimi tudi strokovnjak le redkokdaj okoristil, namesto tega pa bi bilo potrebno temeljiteje obdelati vélike, splošne pojme. Vse preveč je povprečnih italijanskih, nemških, madžarskih in drugih »umetnikov«, ki jih mora poznati kvečjemu njihov ožji rojak ali pa specialist. Namesto tega so številne osebnosti, ki se izgubljajo med njimi, preskromno ali površno obdelane, tam pa, kjer bi človek pričakoval strnjjenih, celoto zajemajočih orisov in povzetkov, kar mrgoli drobnih podatkov, ki jih tako in tako iščemo in tudi najdemo v razlagi krajših gesel. Počemu so pri člankih, ki obravnavajo umetnost posameznih dežel in obdobj (Avstrija, barok itd.), omenjani ne le posamezni umetniki, ampak tudi številna njihova dela, tako da nepoučeni bralec zaradi preštevilnega drevja zares ne more ugledati gozda? Saj je vsakomur, ki se zanima za podrobnosti, na razpolago obširna specialna literatura, katere kritični izbor bi vendar imel slediti vsakemu geslu! A tu prihajamo do posebnega vprašanja v naši enciklopediji, ki bi mu bilo treba posvetiti tudi posebno poglavje.

Teško je zagovarjati dejstvo, da nekateri najpomembnejši sestavki vobče niso dopolnjeni z literaturo — to velja n. pr. za akademijo, anatomijo, arhitekturo (!), avtoportret, za barok in njegov splošni razvoj (!), za barvo, za bidermajer, za risbo na splošno (geslo »crtež«) — če je po drugi strani ne manjka pri akvarelu, pri bizantinski umetnosti (»bizant«), pri manj imenitnih umetnikih in pri geslih, kot so abstraktna umetnost, akt, akvedukt, barbizonska šola, Barcelona, beuronska šola, biblioteka, »der blaue Reiter«, cirkus itd.

Ni vedno lahko uganiti, po kakem načelu so določali proporce in odmerjali prostor, določen posameznim umetnikom in pojmom. Če navedem nekaj umetnikov (in v oklepaju avtorje člankov), moram vsekakor pričeti z Nikolo Božidarevičem (Ljubo Babić), ki mu je posvečenih 295 vrstic in 17 slik. Antun Augustinčič (Batušić) ima 153 vrstic, Botticelli (Šenoa) 150, Bukovac (Mirjana Veža) 118, Ljubo Babić (Batušić) 104, Courbet (Batušić) 93, Cézanne (Batušić) 77, Chagall (Batušić) 56, Böcklin (redakcija) 39, Ažbe (Dobida) 35, Angelos Baš (Marjan Zadnikar) 8 in Ivan Čargo (Fr. Stelè) 7... Najbrž ne dvomim edini o taki pravičnosti, ki odmeri Babiću trikrat toliko prostora kot Ažbetu, Augustinčiču trikrat toliko kot Vojinu Bakiću in Ivanu Čargu reci in piši sedemnajstkrat manj vrstic kot Bukovcu.

Z živimi umetniki je v vsakem leksikonu težko, ker pač ne uporabljamo vsi istih meril. Vendar so imeli slovenski slikarji in kiparji v tem zvezku

posebno smolo. Če je dobil Marjan Zadnikar, ki je kot znano specialist za romansko arhitekturo na Slovenskem, nalogo, da obdela razen številnih krajepisnih podatkov tudi vse mlajše slovenske slikarje in kiparje, je krivdo za to, da je bil rezultat primerno skromen, vsekakor pripisati ožji slovenski redakciji (Fr. Stelè), ne pa vestno podpisanemu avtorju, ki je poskrbel n. pr. za Jakoba Bazlja in Milana Berbuča, ne pa za Janeza Bernika, za Stojana Batiča, za Borčiča, za Bizovičarja, za Boljko, za Butino... Po vsem tem se ne čudimo, da pri novejših slovenskih umetnikih večidel sploh ni navedena literatura, medtem ko so pri srbskih slikarjih in kiparjih, ki sta jih predstavila povprečini Miodrag Protić in Katarina Ambrozić, kar vzorno zabeležene tudi časniške ocene razstav.

Če bi poskusil zabeležiti vse stvarne napake, vse, kar si je v tem zvezku privoščil tiskarski škrt, in vse, kar je brez opravičljivega razloga opuščeno, bi preveč izkoriščal gostoljubje revije, ki pač ni namenjena raztegovanju ožjih strokovnih vprašanj. Napak je, da ni literature ne pri Brancusiju ne pri Williamu Blaku; da naj bralca o antiki podrobneje pouče štiri zastarele nemške knjige; da najdemo sicer vsaj kazalko za CIAM (mednarodno združenje arhitektov), ne pa za AICA (mednarodno združenje likovnih kritikov) in AIAP (mednarodno združenje likovnih umetnikov); da ni na vseh 755 straneh od A do Čus niti besede o Art Nouveau, o arhitektu Luciu Costi, o Burlingtonu Magazinu; da je Kobilca imenovana med akvarelisti (str. 34), da so v članku, ki obdeluje barok, tujei v Angliji nametani v popolnem neredu, ki se ne meni niti za stoletja (str. 249); da je arhitekt in slikar Bramante predstavljen s sliko, ki sploh ni njegova (»Luca Pacioli« na str. 484); da so ponekod pri reprodukcijah navedena nahajališča, drugod pa ne; da bi brez škode odpadli posnetki del, ki so jih naslikali nekdanji cenjeni, danes pa že hudo pozabljeni Gyula Benezur, P.-A. Besnard, J.-E. Blanche, Frank Brangwyn, Ulisse Caputo, Bernardino Celentano...

Pred petimi let smo brali, da ne more iti v tisk niti eno geslo, če ni bilo prej doseženo soglasje med glavno in republiško redakcijo³, soglasje in enakopravnost da pomenita temelj vsemu delu Leksikografskega zavoda. Kolikor nam je znano, sodelavci ostalih enciklopedičnih izdaj dejansko dobivajo korekture v pregled; pri likovni enciklopediji vsaj v Sloveniji česa takega sploh nismo doživeli. Da zveze med osrednjim in slovenskim uredništvom niso bile najboljše, pa je razbrati še iz nečesa drugega. Teden dni pred izidom prvega zvezka je bila slovenska redakcija še prepričana, da bo celota izšla v dveh knjigah. Tako slovenskim sodelavcem niti ne smemo očitati pomanjkljivosti v člankih, ki so jih odposlali že pred leti, pa jih niso nikoli več dobili pred oči. Pro domo lahko poročam samo, da mi je prispevka o avtoportretu in avtoportretu na Slovenskem brez moje vednosti po svoje predelal eden od urednikov, Zdenko Šenoa. Posledica njegovega sodelovanja je med drugim, da je pri tistem avtoportretu, »u kojemu je bitno izražena unutrašnja sadržajnost«, naveden v češki transkripciji Peter Parler iz Gmünda (XIV. stol.!) čigar »avtoportret« sploh ni dokazana lastna podoba, podatki o Sloveniji pa so obogateni z naslednjo duhovito podmeno: »Vjerojatno je, da su rijetki bolji slikari odnosili svoje autportrete sa sobom i ostavljali ih u razvijenijim kulturnim središtima«... Stari Max J. Friedländer je stalno opozarjal pri

³ Zoran Gluščević, Književne novine VI, N. s., 7/8, 1.—15. junija 1955, str. 8.

velikem Thieme-Beckerjevem leksikonu (56 knjig v 40 letih): V leksikon sodijo dejstva, ne pa hipoteze. Do glavne redakcije v Zagrebu njegov nauk očitno ni segel. Če bi se ga držala, bi bilo dobrih trideset Šenoinih prispevkov — od akvarela do čipke, od Abramića do Berninija, od ateljeja do crkve, od Belgije in Botticellija do Alexandra Calderja — malo manj obremenjenih z napakami in gostobesednostjo. Isto velja za Slavka Batušića, ki je z nič manj kot 75 članki nedvomni prvak med pisci za prvi zvezek likovne enciklopedije. Njegovo področje je še širše, saj se razteza od Cimabueja do Chagalla, od Dunaja do Cordobe in Carigrada, od Acta Sanctorum do cirkusa in od Apolona in Afrodite do Ljuba Babića.

Jože Kastelic, ki je pri nas prvi in dokaj pohvalno poročal o enciklopediji⁴ ter posebej pohvalil slovensko uredništvo, je v glavnem obžaloval samó »umik v pozitivistične ugotovitve«, ki je pač najlažji in ki je v večini primerov za to knjigo tudi značilen. Po vsem, kar smo povedali, pa kaže, da tudi s pozitivističnimi ugotovitvami ni vse v redu.

Če iskreno želimo, da se to kolektivno delo, ki vendar nudi ob vseh nevšečnostih (navsezadnje so vsaj do neke mere posledica začetniških težav) tudi obilo dragocenega gradiva, z naslednjimi zvezki izboljša, najbrž ne smemo varčevati z grajo tam, kjer je to več kot potrebno. Zato naj nam bo dovoljena last not least še ena opomba.

Čudimo se, kako da Enciklopedija likovnih umjetnosti (in isto težnjo opazamo tudi v nekaterih drugih izdajah Leksikografskega zavoda) pri Jugoslovanih enostavno izpušča nacionalno oznako srbski, slovenski, makedonski, hrvatski ali črnogorski, ko jo povsod drugod vestno navaja, pa naj gre za Ruse ali Angleže, Urugvajce ali Flamce, za ljudi iz 13. stoletja, ko narodov v našem smislu še ni bilo, iz meščanskega 19. stoletja ali iz našega veka. Počemu to? Delovni ljudje Jugoslavije smo že premagali klasični buržoazni nacionalizem, ki je nekdanj kalil odnose med našimi narodi, pa tudi staro »integralno jugoslovanstvo« in njegova negacija jugoslovanskih narodov sta nam tuja. Ali ni to vprašanje že dolgo rešeno in objasnjeno v knjigi,⁵ ki jo je med prvo in drugo izdajo zgodovina potrdila kot zlepa ne katerega znanstvenega dela pri nas? Kakor so narodi nastali — na osnovi specifične družbene delitve dela, tako bodo nekoč v bodočnosti tudi izginili; dokler pa še obstajajo, ne smemo zanikovati njihove eksistence. Zakaj naj bi bili torej prav Jugoslovani v svojem lastnem leksikonu brez nacionalnosti?

Luc Menaše

⁴ Enciklopedija likovnih umetnosti, Delo, 6. marca 1960.

⁵ Edvard Kardelj, Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, Ljubljana leta 1957, str. XLIX—LII in LXIII—LXVI.